

فلسفه

برای کودکان و نوجوانان

نکاتی درباره‌ی انتشار کتاب‌های آموزشی فلسفه

● محمدحسین معتمدراد

اشاره

حدود ۴۰ سال است، برنامه‌ای با عنوان «P4C» (فلسفه برای کودکان و نوجوانان) در بعضی از کشورها اجرا می‌شود. این برنامه می‌کوشد، تفکر را اعم از تبیین، قضاوت، داوری و استدلال آوری، از دوران کودکی آموزش دهد. بنیان‌گذاران این برنامه معتقدند، دوران تحصیلات تکمیلی برای یادگیری مباحث آموزش فلسفه دیر است، لذا آموزش آن را در قالب نگارش کتاب‌های آموزشی مناسب و یا اجرای کارگاه‌های آموزشی به سبک پرسش و پاسخ، از دوران دبستان پیشنهاد می‌کنند. این برنامه که در بعضی از کشورها نتایج خوبی داشته، بر این باور پایه‌گذاری شده است که دوران دبیرستان، زمان بهره‌وری اندیشه است. پس برای این دوران، مؤلفین باید کتاب‌هایی را به منظور آموزش تفکر انتقادی، تفکر خلاق، تفکر مراقبتی و نیز برخی از مفاهیم اساسی علمی، اخلاقی، اجتماعی و دینی به نگارش در آورند. در ادامه، به مباحثی درباره‌ی آموزش فلسفه و طرح تولید کتاب‌های آموزشی آن می‌پردازیم:

۱۹۹۱/۲۳/۲۲

بهار و تابستان ۱۳۸۷

۶۲

اولین رویارویی رسمی

اولین رویارویی رسمی کودکان و نوجوانان با موضوعات فلسفه در دوران تحصیل در مدرسه صورت می‌گیرد. در این دوران فواید فلسفه بهتر آشکار می‌شود.^۱ آن‌چه در کتاب‌های آموزش فلسفه برای سنین آغازین اهمیت دارد، ارائه‌ی فواید فلسفه و تقویت ذهن پرسشگری آنان از طریق آموزش «جریان پرسیدن و پاسخ گرفتن» است. از دوران دبستان، تفکر باید محور تعلیم و تربیت قرار گیرد.

برنامه‌ریزی برای تولید کتاب‌های آموزشی فلسفه، هم باید متناسب با ذهن شاگرد باشد و هم ذهن او را به کندوکاوی وادارد. مثلاً سؤال و مسئله‌ی فلسفی در کتاب‌های آموزشی طوری آورده شود که کودکان ۷ تا ۱۵ ساله توان برخورد با آن و تجزیه و تحلیل آن را داشته باشند. این شیوه اگر صحیح هدایت شود، کودکان و نوجوانان در مقابل بمباران «چراهای» خود ناتوان نخواهند بود و آن‌ها را بی‌پاسخ نخواهند گذاشت؛ چرا که تمام زندگی آنان کندوکاوی است.

طرح سؤال

کودکان فطرتاً دارای ذهن پرسشگری هستند و در شرایط متفاوت، براساس خواسته‌های اساسی روزانه‌ی خود (مسائل اخلاقی، اجتماعی و اعتقادی) سؤالات بی‌شماری را در ذهنشان می‌پروراند. علت و معلول، نظم و انضباط پدیده‌ها، سرشت و ذات خالق، مذهب و آیین‌های مذهبی، روابط انسانی، خیر و شر، عدالت، باورها و... از جمله مفاهیمی هستند که ذهن کودکان و نوجوانان را به خود مشغول می‌کنند و آنان را به کنجکاوی و امی دارند. پرداختن به این موضوعات فلسفی در کتاب‌های آموزشی سبب خواهد شد که دانش آموزان در آینده بهتر و عمیق‌تر به موضوعات درسی بپردازند و در حقیقت بتوانند مفاهیم و مسائل را به سبک اجتهادی بیاموزند و نه تقلیدی. به این ترتیب در آینده نیز افکار و عقاید مختلف را پس از تحلیل و بررسی و استدلال می‌پذیرند یا رد می‌کنند. مؤلفین کتاب‌های آموزشی فلسفه باید بتوانند، در طرح داستان‌ها و قصه‌های مذهبی، علمی و اخلاقی، شیوه‌های پرسش و پاسخ را به کار گیرند و نوعی رابطه‌ی ملموس با مخاطبین خود برقرار کنند؛ روشی که به یاری آن می‌توان، جنبه‌هایی از زندگی مخاطبین را که به طور نظری صرف، قابل آموزش نیستند، آموزش داد.

پرسش و پاسخ‌های پیوسته

در جهان امروز، تغییر و تحولاتی که زاینده‌ی علم و فناوری هستند، نه تنها در ابزار، بلکه در فکرها و ذهن‌ها نیز دگرگونی به وجود آورده‌اند. در راستای پاسخ‌گویی به نیازهای ناشی از این تحولات، عده‌ای از صاحب‌نظران و تولیدکنندگان کتاب‌های آموزشی تلاش کرده‌اند، راه‌های تازه‌ای را برای رشد و بروز خلاقیت در کودکان ارائه کنند. به این منظور، جریان آموزش و پرورش را از طریق پرسش و پاسخ‌های پیوسته، به خلاقیت و قدرت تفکر و تجزیه و تحلیل مسائل پیوند داده‌اند و بر این اساس و با یک برنامه‌ی درسی منظم، به تولید کتاب‌های آموزش فلسفه دست زده‌اند. این‌گونه کتاب‌ها، بین فلسفه و تعقل کودکان و

پرداختن به
موضوعات فلسفی در
کتاب‌های آموزشی سبب
خواهد شد
که دانش آموزان
بهتر و عمیق‌تر
به موضوعات درسی
بپردازند

نوجوانان ارتباط برقرار می کنند و با طرح مسائل به شکل «راز»، آنان را به جست و جوی پاسخ های بدیع و نوآورانه برمی انگیزند.

قصه های قرآن

اکثر نوجوانان از واژه های عبادت، مرگ، روح و جسم تخیلاتی در ذهن خود دارند که در حوزه ی فلسفه، با عقل بشری دارای رابطه ی ذاتی هستند. هدف از طرح ارائه برنامه ی فلسفه برای کودکان و نوجوانان نیز همین است که این مفاهیم، به نوعی با عقل آنان مانوس شود. یکی از شیوه های درست فلسفیدن، پرداختن به قصه ها و تمثیل های قرآن کریم است؛ مانند قصه های حضرت آدم^(ع)، حضرت یوسف^(ع)، حضرت موسی^(ع)، حضرت عیسی^(ع) و... واقعیت این است که نقل مطالب به صورت داستان که در قرآن نیز مشاهده می شود، جزو بهترین نوع بیان است. در این شیوه، مخاطب ناچار نیست مبحثی را به حافظه بسپارد و سپس به یاد بیاورد. بلکه می باید موضوع را درک و تجزیه و تحلیل کنند. شیوه ی منطقی و قابل قبول آموزش فلسفه همین است که مخاطب به تجزیه و تحلیل و درک عمیق مطالب برانگیخته شود. داستان حضرت آدم^(ع) در قرآن کریم، می تواند درک صحیحی از واژه های «اراده، انتخاب، بندگی و امیدواری» به نوجوانان بدهد. خداوند حضرت آدم^(ع) را از وسوسه های شیطانی هشدار می دهد و به او متذکر می شود که بر اراده ی خود مسلط باشد. از یک طرف احتیاج و نیاز را در زندگانی او قرار داده و از طرف دیگر، گزینه ی امیدواری را در نهاد او به ودیعه گذاشته است تا برای رفع احتیاجات خود بکوشد. یعنی انسان در محیطی قدم می گذارد که دور راه دارد: ایمان و نجات، کفر و گمراهی.

نمونه ی بارز دیگری که می توان در مباحث کتاب های آموزش فلسفه، مطرح کرد، «اخلاق فاضله» است که ما در قرآن، آن را در داستان حضرت یوسف^(ع) می خوانیم. این داستان برای کسی که بخواهد به اخلاق فاضله آراسته شود، بهترین درس ها را در بردارد؛ از جمله:

ایمان به خدا

حضرت یوسف^(ع) به واسطه ی ایمان به خدا، بر تمام مشکلات فائق آمد. چنان که وقتی در مقابل همسر عزیز قرار گرفت و مشکل خود را بزرگ دید، به خدا پناهنده شد.

عشق به «دین»

در زندان، با تمام افسردگی و گرفتاری از دعوت به دین و ترویج آن کوتاهی نکرد و در مورد تعبیر خواب آن دو جوان زندانی، نخست آیین و روش خود را بیان و آن ها را به ترک شرک دعوت کرد. و سپس خوابشان را تعبیر کرد.

اهمیت دادن به شرف و آبرو

هنگام صدور حکم آزادی خود از زندان، از بیرون آمدن خودداری کرد و گفت، اول باید بی گناهی من ثابت و پاکی من مسلم شود و آن گاه آزاد شوم، تا آبرو و شرف من محفوظ بماند.

مؤلفین
کتاب های آموزشی
فلسفه
در طرح
داستان ها و قصه های
مذهبی
علمی و اخلاقی
شیوه های پرشش و
پاسخ را
به کار گیرند
و نوعی رابطه ی
ملموس
با مخاطبین خود برقرار
کنند

۱۳۹۰/۲۳/۲۲

بهار و تابستان ۱۳۸۷

۶۴

شکبیایی و گذشت

در برابر آزار و اذیت برداران، در برابر بی وجدانی کسانی که او را از چاه درآوردند و فروختند، در مقابل تمایلات نفسانی، و هم‌چنین در زندان، صبر را پیشه کرد، برداران خود را - وقتی که با ذلت و خواری به درگاه او آمدند - عفو نمود.

در داستان حضرت یوسف^(ع)، درک صحیح واژه‌هایی مانند: سختی، بندگی و عبادت، صبر و استقامت، گذشت، ایثار و فداکاری نیازمند تحلیل و تجزیه است که هر کدام می‌تواند منشأ مباحث آموزشی کتاب‌های فلسفه قرار گیرد.

متأسفانه امروزه در بازار نشر کشور ما به ندرت می‌توان کتابی یافت که به تجزیه و تحلیل حافظه و اندیشه محوری کودکان و نوجوانان اهمیت داده باشد. بیشتر تولیدات ما در زمینه‌های اعتقادی و حتی اجتماعی و اخلاقی، مبتنی بر مباحث نظری هستند. در سنین آغازین، پرداختن به مباحث نظری، شیوه‌ی درستی نیست و ضرورت دارد، مؤلفان و صاحب‌نظران در آثار خود، تفکر و استدلال را به جای مباحث نظری، محور یادگیری قرار دهند.

داستان‌های فکری

با طرح داستان‌های فکری برای کودکان و نوجوانان، می‌توان نکاتی را با آنان در میان گذاشت که در نحوه‌ی زندگی حال و آینده‌ی آنان تعیین‌کننده‌اند؛ نکاتی که اگر به نگارش درنیابند و برای آنان موشکافی نشوند، در آینده برای کودک و نوجوان معضل فکری و اجتماعی پدید می‌آورند. به عنوان نمونه، به خلاصه داستان زیر توجه کنید:

اتو خرس کوچکی است. او در جنگلی زندگی می‌کند که رودخانه‌ی بزرگی دارد. **اونه** ماهی کوچکی است که در این رودخانه در کنار ماهی‌های دیگر زندگی می‌کند. او از خشکی هیچ تصویری ندارد. جز این که می‌داند، بعضی وقت‌ها حیوانات خشکی برای آب خوردن و شکار به آن جا می‌آیند. **اتو** نیز شرایط مشابهی دارد. او از دنیای درون آب و حیوانات آن هیچ اطلاعی ندارد. روزی از روزها. **اتو** هوای شکار ماهی به سرش می‌زند و به کنار رودخانه می‌آید. **اونه** او را می‌بیند و بنا به دلایل خاصی، به جای این که به فکر فرار بیفتد، به ذهنش خطور می‌کند که به او سلام کند و

یکی از
شیوه‌های درست

فلسفیدن

پرداختن به قصه‌ها
و تمثیل‌های قرآن کریم
است

بگوید: «این حیوان بزرگ و زیبا کیست؟ دل‌م می‌خواهد با او حرف بزنم.» او سرش را از رودخانه بیرون می‌آورد و این کار را انجام می‌دهد. **اتو** از رفتار **اونه** به شدت تعجب می‌کند. او نمی‌تواند تصمیم بگیرد که چه باید بکند. **اونه** حرف خود را دوباره تکرار می‌کند و **اتو** با تمام شگفتی‌اش چاره‌ای نمی‌یابد جز این که نامش را بگوید. آهسته می‌گوید: «**اتو**». **اونه** به سؤالات و صحبت ادامه می‌دهد و **اتو** چاره‌ای جز جواب و هم‌صحبتی با او نمی‌بیند و سرانجام هم تصدیق می‌کند که **اونه** بسیار زیباست...

اونه برای فردا قرار دیدار می‌گذارد و **اتو** می‌پذیرد. مدتی نمی‌گذرد که آن‌ها دوستانی صمیمی برای یکدیگر می‌شوند و **اتو** برای سیر شدن از میوه‌ی درختان تغذیه می‌کند. آن دو، کم‌کم با زیبایی‌های دنیای یکدیگر آشنا می‌شوند و تصمیم می‌گیرند که به خانه‌های یکدیگر رفت و آمد کنند. اما این کار به تجربه‌ای تلخ برایشان در خارج از آب تبدیل می‌شود. آن‌ها متوجه می‌شوند، دوستی‌شان محدودیت‌هایی دارد. این مشکل لاینحل است و باید آن را بپذیرند. آن‌ها به قرارهای روزانه‌ی خود ادامه می‌دهند، ولی باز مانع جدیدی به وجود می‌آید. در زمستان، **اتو** باید به خواب زمستانی برود و **اونه** باید به عمق رودخانه برود تا سردش نشود. آن‌ها پس از بحث در این مورد به این نتیجه می‌رسند که حداقل تا زمستان می‌توانند دوست هم باشند و از آن بهره ببرند. آن‌ها این امکان را موهبت بزرگی برای خود می‌دانند.

در این داستان نکات جالبی نهفته است. تسامح و تساهل و نیز محدودیت‌های آن، از نکاتی

هستند که در این داستان با ظرافت خاصی مورد

توجه قرار می‌گیرند. نتایج مثبت شجاعت،

گفت‌وگو، دوستی، درک موقعیت و شرایط

زندگی دیگران، در این داستان به

سادگی مطرح شده است. کودکان با

مطالعه‌ی آن، نحوه‌ی کشف اصول

«استدلال به واسطه‌ی

خودشان» را یاد می‌گیرند و

برای ادعاهای یکدیگر دلیل

می‌طلبند. گفته‌های

یکدیگر را زیر سؤال

می‌برند و از

یکی از
روش‌های
فعال کردن
کودکان
پرسش و پاسخ
جمعی است

اندیشه‌های جدید به عنوان مینا و مقدمه‌ای برای مدعیاتشان استفاده می‌کنند.
در یک جمع‌بندی کلی می‌توان گفت که کتاب‌های آموزشی فلسفه برای کودکان و نوجوانان باید:

۱. از برخورد سطحی و تفننی با مسائل فلسفه بپرهیزد؛ چرا که با سطحی‌نگری، نه تنها مسائل حل نخواهند شد، بلکه به وازدگی ذهن کودکان منجر می‌شوند.
۲. با سؤالات کودکان برخورد منطقی داشته باشد.
۳. ابزار فعالیت ذهنی را برای کودکان فراهم کند تا آنان بتوانند، به مسائل بهتر بیندیشند.
۴. با فهم و میزان معرفت کودکان انطباق داشته باشند؛ زیرا فلسفه، علم رسیدن به معرفت و شناخت پدیده‌هاست.
۵. کودکان را از موضع انفعال خارج کند و به فعالیت وادارند. یکی از روش‌های فعال کردن کودکان «پرسش و پاسخ جمعی» است که از این طریق، تعهد و شجاعت عمل به دست می‌آید.
۶. زمینه‌ی فکری و آمادگی کودکان را با توجه به سن آنان و اوضاع جامعه در نظر داشته باشند.

◀ منابع

۱. ملکی، حسن. نگاه تحلیلی به مواد درسی از منظر برنامه‌ریزی درسی. خرداد ۱۳۷۹.
  ۲. شیخ رضایی، حسین. نگاهی به نظام آموزش فلسفه در بریتانیا، روزنامه شرق، شماره ۸۰۶. تیر ۱۳۸۵.
  ۳. مردانی، نوکنده، محمدحسین. فلسفه برای جوانان. مؤسسه انتشارات عصر و رسانه. چاپ اول
  ۴. صفی، سیدمحمد. قصه‌های قرآن. چاپ پنجم. بهار ۱۳۷۴. انتشارات اهل بیت.
5. <http://www.mehrnews.com>
6. <http://ip4c.persianblog.com>

◀ زیرنویس

۱. فواید فلسفه عبارت‌اند از: پرورش تعقل و خلاقیت، بالا رفتن درک اخلاقی، افزایش قدرت نقادی و مقابله با مشکلات، ایجاد اعتماد به نفس، ایجاد مسئولیت‌پذیری و انگیزه برای یادگیری، شکوفایی استعداد و بروز پرسش‌ها، عادت به تفکر، علاقه‌مندی به درس و معلم، درک و یادگیری بهتر معلومات، کشف مجهولات و کمبودهای معنوی، استفاده از عقاید دیگران، مقابله با شست‌وشوی مغزی و تبلیغات سوء، ارتقای سطح قضاوت و بالا رفتن سطح توجه کودک به عقاید و آرای افراد در جامعه.